

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡ. 341

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ
Η ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΜΝΗΜΕΙΑΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΤΟΥ
ΑΓΓΕΛΟΥ ΔΕΛΗΒΟΡΡΙΑ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΣΤΑΥΡΟΣ ΒΛΙΖΟΣ

ΑΘΗΝΑ 2022

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

7 ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΥΠΟΥΡΓΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΛΙΝΑ ΜΕΝΔΩΝΗ

10 ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Σ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ

11 ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
ANNA ΜΠΕΝΑΚΗ-ΨΑΡΟΥΔΑ

ΟΨΕΙΣ ΚΑΙ ΣΚΕΨΕΙΣ ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ ΔΕΛΗΒΟΡΡΙΑ

15 Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΟΥΣΕΙΑΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

23 «Η ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΜΟΡΦΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ». ΜΙΑ ΟΜΙΛΙΑ ΠΟΥ ΔΕΝ ΕΓΙΝΕ
ΝΤΟΡΑ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ

35 ΑΓΓΕΛΟΣ ΔΕΛΗΒΟΡΡΙΑΣ. ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΚΑΙ Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΛΤΣΑΣ

46 ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ - ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΑ
ΣΤΑΥΡΟΣ ΒΛΙΖΟΣ

ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ – ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

53 ΑΝΔΡΙΑΝΤΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΩΝ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΟΝ 4ο ΚΑΙ ΤΟΝ 3ο ΑΙΩΝΑ Π.Χ.
ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΒΟΥΤΥΡΑΣ

65 ΣΟΦΙΑΣ ΙΝΔΑΛΜΑΤΑ. ΤΟ ΑΛΓΟΣ ΤΩΝ ΕΡΕΙΠΙΩΝ ΩΣ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΟ
ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΛΑΝΤΖΟΣ

ΑΝΑΔΕΙΞΗ - ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

75 ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΪΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ
ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ ΤΟΥΣ ΣΤΟΝ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΙΣΤΟ
ΤΑΣΟΣ ΤΑΝΟΥΛΑΣ

91 ΟΡΙΑ ΣΤΗΝ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ, ΤΗΝ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ, ΤΗΝ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ ΚΑΙ
ΤΗΝ ΑΝΑΚΑΤΑΣΚΕΥΗ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΑΜΥΚΛΑΙΟΥ
ΜΑΝΟΛΗΣ ΚΟΡΡΕΣ

121 ΜΙΑ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΕΝΑ ΑΓΝΩΣΤΟ ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΑ
ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΤΟΥ ΘΡΟΝΟΥ ΤΟΥ ΑΜΥΚΛΑΙΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΑ
ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΜΠΙΛΗΣ, ΜΑΡΙΑ ΜΑΓΝΗΣΑΛΗ

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

137 «ΤΟ *PIUM DESIDERIUM* ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΩΝ» Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΗΣ *ΚΑΕΙΣΗΣ ΑΓΟΡΑΣ*,
Η ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΟΥ ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΚΥΡΙΑΚΟΥ
ΠΙΤΤΑΚΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΟΥΡΛΑΣ

- 149 ΑΡΧΑΙΑ ΜΕΣΣΗΝΗ. ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ
ΠΕΤΡΟΣ ΘΕΜΕΛΗΣ
- 161 ΤΟ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΣΙΚΥΩΝΑ ΚΑΙ Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ
ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΤΗΣ ΧΩΡΟΥ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΩΛΟΣ
- 171 ΑΣΥΜΜΕΤΡΟ Ή ΣΥΜΜΕΤΡΟ; Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΤΗΣ ΣΤΕΓΗΣ ΣΤΗΝ ΚΑΚΟΠΕΤΡΙΑ
ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ
- 183 ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΣΚΑΦΗ... ΣΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΧΡ. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΨΗΦΙΑΚΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

- 201 ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΚΑΙ ΑΓΑΘΩΝ:
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ
ΣΤΑΥΡΟΣ ΒΛΙΖΟΣ
- 220 ΜΕΣΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΙΚΤΥΩΣΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ:
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΚΑΤΑΠΟΤΗ

ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΑ

- 236 Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, 1970-2020.
ΜΙΑ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΜΕΓΕΘΩΝ
ΑΝΔΡΟΜΑΧΗ ΓΚΑΖΗ
- 253 ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΑ: ΜΙΑ ΕΞΕΛΙΣΣΟΜΕΝΗ ΚΑΙ ΑΜΟΙΒΑΙΑ
ΕΠΗΡΕΑΖΟΜΕΝΗ ΣΧΕΣΗ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΜΠΟΥΝΙΑ
- 263 Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΕΙΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ ΓΙΑ ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ
ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΝΩΡΙΣΗΣ ΤΟΥΣ
ΑΣΠΑΣΙΑ ΛΟΥΒΗ-ΚΙΖΗ
- 273 ΕΚΘΕΤΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΛΟΓΟ. ΕΠΑΝΕΚΘΕΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΤΟ
ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΤΗ ΔΙΕΤΙΑ 2014-2015
ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Α. ΘΕΜΟΣ
- 287 ΜΟΥΣΕΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ: ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ ΚΑΙ
ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΕΣ ΕΝΟΣ ΚΡΑΤΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΚΠΝΟΗ ΤΟΥ 20ού ΑΙ.
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥΡΤΑ
- 303 THE NEW PERGAMON MUSEUM IN 2030 + X. A LOOK AHEAD -
IN HISTORICAL PERSPECTIVE
ANDREAS SCHOLL
- 315 ΣΥΝΟΨΗ
ΑΓΓΕΛΟΣ ΖΑΡΚΑΔΑΣ
- 320 ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ ΑΓΓΕΛΟΥ ΔΕΛΗΒΟΡΡΙΑ

ΑΝΑΔΕΙΞΗ - ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ
ΧΩΡΩΝ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

1. Αμύκλες, Ιερό
Απόλλωνα. Σχέδιο
διαμόρφωσης
αρχαιολογικού χώρου
(Μελέτη: Μ. Μαγνήσαλη –
Θ. Μπιλής)

ΜΙΑ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΕΝΑ ΑΓΝΩΣΤΟ ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΑ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΤΟΥ ΘΡΟΝΟΥ ΤΟΥ ΑΜΥΚΛΑΙΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΑ¹

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΜΠΙΛΗΣ

Δρ. Αρχιτέκτων μηχανικός ΕΜΠ,

ΜΑΡΙΑ ΜΑΓΝΗΣΑΛΗ

Αρχιτέκτων μηχανικός ΕΜΠ MSc

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο Αμυκλαίο, το σπουδαιότερο αρχαίο ιερό της Λακωνίας, όπου η κατάσταση ήταν επί δεκαετίες προβληματική, ο Άγγελος Δεληβορριάς είχε από παλιά ως όραμα έναν οργανωμένο και επισκέψιμο αρχαιολογικό χώρο. Στους συγγραφείς εμπιστεύθηκε την αρχιτεκτονική και αναστηλωτική μελέτη μαζί με την επίβλεψη των αντίστοιχων εργασιών. Στο άρθρο παρουσιάζονται ένα ιστορικό των έως σήμερα πραγματοποιημένων αναστηλωτικών προγραμμάτων, καθώς και ένα άγνωστο έως σήμερα στοιχείο που συμβάλλει ιδιαίτερα στη γραφική ανασύνθεση του θρόνου του Αμυκλαίου και ταυτόχρονα ανοίγει νέες προοπτικές για την αποκατάστασή του.

Έως σήμερα, μετά από πολύπλοκες διαδικασίες αποτοχίσεων, τεκμηριώσεων και συσχετισμών των ανασκαφικών δεδομένων, ο κυκλικός βωμός, ο θρόνος και ο περίβολος αποκαταστάθηκαν έστω και τμηματικά, με αποτέλεσμα να γίνεται ολοένα και πιο καθαρός πλέον ένας χωρικός συσχετισμός μεταξύ των μνημειακών ενότητων του ιερού. Στο μέλλον πρέπει να ολοκληρωθεί το πρόγραμμα, πάλι με δράσεις σχετικές με τα μνημεία και τη διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου τους.

Στη συνέχεια του άρθρου παρουσιάζονται παρατηρήσεις και συλλογισμοί με αντικείμενο ένα άγνωστο έως σήμερα στοιχείο του θρόνου. Σε απόσταση αρκετών χιλιομέτρων νότια από το ιερό εντοπίστηκε λίθος (Δ.1), ο οποίος αναγνωρίζεται ως γωνιαίο μέλος μιας βαθμίδας. Οι ομοιότητες με τις βαθμίδες του Αμυκλαίου που σώζονται επί τόπου στο ερείπιο της κρηπίδας δεν αφήνουν καμία αμφιβολία για την αρχική προέλευση του λίθου. Το κέρδος είναι πολλαπλό, καθώς ένα προηγουμένως άγνωστο στοιχείο του κεντρικού μνημείου του ιερού φωτίστηκε από τη μελέτη των διάσπαρτων λίθων, και, το κυριότερο, τεκμηριώθηκε με υπαρκτά στοιχεία η ΝΑ γωνία του. Επίσης, ανοίχτηκε μια νέα προοπτική για την οριστική διαμόρφωση του πλατώματος του αρχαιολογικού χώρου.

¹ Η σύντομη συμβολή μας έχει ως αντικείμενο μια πρώτη παρουσίαση των πεπραγμένων του ερευνητικού προγράμματος του Αμυκλαίου, στον τομέα της αρχιτεκτονικής μελέτης, της αναστήλωσης των μνημείων και της διαμόρφωσης του αρχαιολογικού χώρου. Θα υπάρξουν αναφορές στη συνεργασία μας με τον Άγγελο Δεληβορριά δικάως, όχι μόνο λόγω θεματικής συνεδρίου, αλλά πρωτίστως επειδή όλο το ερευνητικό πρόγραμμα ήταν καρπός της οραματικής του σκέψης. Ο Άγγελος Δεληβορριάς εκτιμούσε ιδιαίτερα, ίσως και να αναζητούσε με τις προκλήσεις του, τον αντίλογο. Αυτό το παιχνίδι μεταξύ μας συνεχίστηκε σταθερά όλα τα χρόνια της συνεργασίας μας. Ιδίως στις κοινές μας μεταβάσεις προς τη Σπάρτη, που ξεκίναγαν γύρω στις 5 το πρωί με το αυτοκίνητο και είχαν το χαρακτήρα μιας γιορτής όπου συνυπήρχαν η δουλειά με την συνολική κριτική θεώρηση της πολιτικής και κοινωνικής πραγματικότητας της χώρας μας με συμφωνίες και «ηχηρές» διαφωνίες. Ακόμα και στον αρχαιολογικό χώρο, αυτή η «εκρηκτική» διαλεκτική κατάληγε ως ευγενής αγώνας απόψεων και ήταν κάτι πολύτιμο, σπάνιο και φωτεινό θα λέγαμε, που πήγαζε, κυρίως, από τη λεβέντικη αυτοπεποίθηση που τον διέκρινε. Αυτός ήταν και είναι για εμάς ο Άγγελος, ένας φωτεινός Απόλλωνας ανάμεσά μας.

Τα όρια μεταξύ της αρχαιολογικής-αρχιτεκτονικής έρευνας των μνημείων και της προστασίας και ανάδειξής τους δεν είναι, κατά τη γνώμη μας, ιδιαίτερα σαφή. Το παράδειγμα των έργων στην Ακρόπολη είναι χρήσιμο: από τις μελέτες τεκμηρίωσης προέκυψε πληθώρα νέων στοιχείων για την ιστορία των μνημείων που σε κάποιο βαθμό αναδείχθηκαν με την αναστήλωση. Από αυτά και τόσα άλλα σπουδαία έργα ένα χρήσιμο δίδαγμα είναι και το εξής: Χωρίς να έχει προηγηθεί η ιστορική έρευνα σε ένα μνημείο, ίσως και η δημοσίευσή του, είναι ασύνητο να ακολουθήσει το βήμα της προστασίας και ανάδειξης. Ωστόσο, όχι σπάνια, η πραγματικότητα δεν ευνοεί την τήρηση αυτής της δεοντολογίας. Συχνά οι φιλόδοξες δημοσιεύσεις δεν ολοκληρώνονται και τα μνημεία ως φυσικά αντικείμενα με πολύτιμες υλικές μαρτυρίες παραδίδονται στη φθορά του χρόνου. Αλλά και όταν ακόμη γίνονται οι σχετικές δημοσιεύσεις, συχνά η κατάλη-

ξη είναι η ίδια. Τα μνημεία ξεχασμένα μετά το τέλος των χρηματοδοτήσεων της έρευνας, παραμένουν ως χρησιμοποιημένα αποκόμματα της ιστορίας τους σε μια πληγωμένη από τα σκάμματα γη.

Στο Αμυκλαίο, το σπουδαιότερο αρχαίο ιερό της Λακωνίας² (εικ. 1), όπου η κατάσταση ήταν επί δεκαετίες προβληματική, ο Άγγελος Δεληβορριάς είχε από παλιά ως όραμα έναν οργανωμένο και επισκέψιμο αρχαιολογικό χώρο, όραμα που όταν ήρθε ο καιρός άρχισε να το πραγματοποιεί και να το μοιράζεται με τους νεώτερους συνεργάτες του. Σε εμάς εμπιστεύθηκε την αρχιτεκτονική και αναστηλωτική μελέτη μαζί με την επίβλεψη των αντίστοιχων εργασιών. Δυστυχώς, το πολυσύνθετο, άγνωστης τυπολογίας σχέδιο του λεγομένου θρόνου και η έκταση της καταστροφής, που αφάνισε τα γλυπτά και άφησε σχετικώς λίγα αρχιτεκτονικά μέλη και θραύσματα, είναι δεδομένα που καθιστούν εξαιρετικά δύσκολη την προσπάθεια εύρεσης της μορφής

² Για το όραμα της έρευνας του Αμυκλαίου, βλ. Delivorrias 2007, 133–135.

2. Αρχαιολογική Αποθήκη Εφορείας Λακωνίας. Εργασίες προτοποθετήσεων αρχιτεκτονικών μελών σε σύνολα. Ο Α. Δεληβορριάς με την αρχιτέκτονα Μ. Μαγνήσαλη

του κτίσματος και της θέσης των λίθων σε αυτό. Τούτο επέβαλε μια προσέγγιση που θα ξεπέρανε τους καθιερωμένους απλούς σχεδιαστικούς τρόπους και θα βασιζόταν εν πολλοίς σε μια διαδικασία δοκιμαστικών τοποθετήσεων των λίθων σε διάφορους πιθανούς συνδυασμούς, δηλαδή σε μια αναστηλωτική διαδικασία με μετακινήσεις των διάσπαρτων λίθων στο χώρο, χρήση ανυψωτικών διατάξεων και εκτέλεση συγκολλήσεων αρχιτεκτονικών μελών³. Στην πορεία της έρευνας διάφορα θραύσματα συνενώθηκαν μεταξύ τους με αποτέλεσμα να προκύψουν κάποιοι γνωστοί από τις παλαιές δημοσιεύσεις λίθοι και άλλοι εντελώς άγνωστοι. Η εργασία εκτελέστηκε όχι μόνο στον αρχαιολογικό χώρο, όπου κατασκευάστηκαν ειδικές ανένδοτες επιφάνειες συναρμολόγησης, αλλά και στις αποθήκες

της Εφορείας όπου υπήρχε πλήθος λίθων του Αμυκλαίου (εικ. 2–5). Ακόμα και στο Μουσείο της Σπάρτης κρίθηκε απαραίτητο να μετακινηθούν μέλη της έκθεσης για να τεκμηριωθούν και οι μη ορατές όψεις των λίθων. Είναι σαφές ότι η κατάσταση διατήρησης των μνημειακών ενότητων του ιερού είναι κακή. Μόνο ένα μικρό ποσοστό των λίθων των μνημείων έχουμε στη διάθεσή μας.

Επί αιώνες, λόγω της ευκολίας πρόσβασης στο λόφο της Αγίας Κυριακής, τα εκεί ερείπια κτηρίου κτισμένου με τους αρχαίους λίθους προμήθευαν τους γύρω οικισμούς με το ευγενές υλικό τους: διάφορα μάρμαρα σε ποικίλα μεγέθη, άριστοι πωρόλιθοι (θεμελίων) κ.ά.⁴ Ό,τι σώθηκε ήταν αποτέλεσμα τύχης ή ενσωμάτωσης σε μεταγενέστερες φάσεις, όπως για παράδειγμα το μονα-

³ Μπιλής – Μαγνήσαλη 2010, 12, εικ. 5–9.

⁴ Δυστυχώς η διαρπαγή συνεχίστηκε ακόμη και στις αρχές του 20^{ου} αι. Παράδειγμα αποτελεί το θεμέλιο του κυκλικού βωμού που εντόπισε ο Τσουντας (Τσουντας 1892, 16). Το θεμέλιο είχε δει και τεκμηριώσει ο καθηγητής P. Wolters το 1894. (Fiechter 1918, 132, εικ. 18). Η λιθαρπαγή που ακολούθησε μετά την ανασκαφή είχε ως αποτέλεσμα την πλήρη καταστροφή της κατασκευής.

3

3. Αμύκλες. Ιερό Απόλλωνα. Εργασίες προτοποθετήσεων αρχιτεκτονικών μελών σε σύνολο. Ο Α. Δεληβορριάς με τον αρχιτέκτονα Θ. Μπιλή

4

4. Αμύκλες. Ιερό Απόλλωνα. Αποψη της πλατφόρμας για τις προτοποθετήσεις των αρχιτεκτονικών μελών του θρόνου

δικό κατά χώραν τμήμα του θρόνου, το οποίο εντοπίστηκε κάτω από το δάπεδο του μικρού μεταβυζαντινού εκκλησιδίου της Αγίας Κυριακής, όταν αυτό καθαιρέθηκε τη δεκαετία του 1910 χάριν της αρχαιολογικής έρευνας⁵. Πολυάριθμα μάρμαρα βρίσκονται ακόμα και σήμερα μακριά από το μνημείο, ενσωματωμένα σε τοίχους εκκλησιών αλλά και στη νεώτερη εκκλησία της Αγίας Κυριακής, που κτίστηκε στον αρχαιολογικό χώρο αμιγώς με αρχαίο υλικό, τη δεκαετία του '20, μετά τις πρώτες ανασκαφές. Έτσι, πολύ συχνά η παρούσα αρχαιολογική-αρχιτεκτονική έρευνα και αναστηλωτική μελέτη απαιτούσε αποτοιχίσεις λίθων και θραυσμάτων, κατασκευή και τοποθέτηση αντιγράφων, μεταφορά και μετακινήσεις λίθων στον αρχαιολογικό χώρο.

Η άτυπη, μοναδική αρχιτεκτονική μορφή του θρόνου καθιστά τη γραφική

αναπαράσταση μαθηματικό πρόβλημα με πολλούς αγνώστους⁶. Από το τρέχον ερευνητικό πρόγραμμα στο Αμυκλαίο προέκυψαν πολύτιμα στοιχεία για τις ύστερες φάσεις του αρχαίου ιερού και τον περίβολό του. Η έρευνα στην ευρύτερη περιοχή εμπλούτισε τη γραφική αποκατάσταση του θρόνου με νέους, άγνωστους πριν λίθους, όπως ο γωνιαίος βαθμίδας για τον οποίο θα γίνει ειδική μνεία στο τέλος ή δύο όψεων τμήματα θριγκού και άλλα αρχιτεκτονικά μέλη που εντοπίστηκαν μετά από τη συστηματική έρευνα των γύρω περιοχών, ακόμα και σε αποστάσεις χιλιομέτρων από τον αρχαιολογικό χώρο. Η γραφική αποκατάσταση του βάθρου του ξοάνου, του κυκλικού βωμού⁷ και του μνημειακού περιβόλου⁸ ολοκληρώθηκαν με μεγάλη ακρίβεια. Πρώτη φορά αξιολογήθηκε η θέση των ύστερων κατασκευών και η

⁵ Η κατεδάφιση του εκκλησιδίου της Αγίας Κυριακής έλαβε χώρα το 1904. Fiechter 1918, 133.

⁶ Για το θέμα βλ. Bilis – Magnisali 2015, 125–135.

⁷ Fiechter 1918, 164. Ακριβέστερη γραφική αποκατάσταση του κυκλικού βωμού επιλύθηκε από τον Μ. Κορρέ κατά τη διάρκεια του ερευνητικού προγράμματος.

⁸ Μπιλής 2019, 183–190.

ακρίβεια παλαιότερων σχεδίων σε σχέση με τα πρόσφατα ανασκαφικά δεδομένα. Με τα νέα στοιχεία προσεγγίστηκε το μέγεθος του θρόνου και διάσπαρτα στοιχεία συσχετίστηκαν επακριβώς σε επιμέρους ενότητες. Αίνιγμα παραμένει, εάν στη θέση του αρχαίου κτηρίου κτίστηκε πρώτα μια παλαιοχριστιανική βασιλική, ενώ ήδη είναι βέβαιο ότι μια φιλόδοξη κατασκευή του μεσαίωνα, την κάτοψη της οποίας ανιχνεύουμε σε μεγάλο βαθμό με σειρά συλλογισμών, κατέλαβε την περιοχή του αρχαίου κτίσματος.

Ακόμα και το 2019, μετά από τόσα χρόνια έρευνας, προέκυψαν νέα στοιχεία για την έκταση του περιβάλου. Τα νέα στοιχεία της αρχιτεκτονικής έρευνας τροφοδότησαν τις επιμέρους αναστηλωτικές μελέτες των κτηριακών ενοτήτων. Όταν, τελικά, οι μελέτες και οι συνθήκες ωρίμασαν, έγινε εφικτή η πρόταση για την οριστική διαμόρφωση του χώρου η οποία και εγκρίθηκε από το ΥΠΠΟΑ⁹. Η αγωνιώδης αναζήτηση μαρμάρων τόσο για την αποκρυπτογράφηση της αρχιτεκτονικής του ιερού όσο και για την συνέχεια της μελέτης με σκοπό την ανάδειξη του ιερού και των κτισμάτων του, μας οδήγησε στη διατύπωση ενός αιτήματος απόσπασης αρχιτεκτονικών μελών από εκκλησίες της περιοχής. Δυστυχώς, παρά την τελική θετική απόφαση του ΥΠΠΟΑ¹⁰, λόγω αντιδράσεων της τοπικής Μητρόπολης τούτο δεν κατέστη δυνατό να ικανοποιηθεί. Οι λίθοι που

παραμένουν ακόμα και σήμερα μακριά από τα μνημεία, ενσωματωμένοι στα εκκλησιάκια χωρίς να προσδίδουν κάποιες αισθητικές ή άλλες αξίες σε αυτά, μαρτυρούν την ανασταλτική δράση μιας μερίδας της τοπικής κοινωνίας. Με αγορά γης από το Μουσείο Μπενάκη υπέρ του ελληνικού Δημοσίου, ολοκληρώθηκε το σχήμα του αρχαιολογικού χώρου με καταβολή αντιτίμου στην εκκλησία της Αγίας Κυριακής. Επίσης, έγιναν όλες οι απαραίτητες διαδικασίες με πόρους από το πρόγραμμα για την απαλλοτρίωση υπέρ του Δημοσίου της έκτασης γύρω από τον αρχαιολογικό χώρο, μια διαδικασία που ολοκληρώνεται.

Τα έργα αποκατάστασης άρχισαν από τον πρώιμο αρχαϊκό (;) περίβολο¹¹

5. Αμύκλες. Ιερό Απόλλωνα. Άποψη της πλατφόρμας για τις προτοποθετήσεις των αρχιτεκτονικών μελών του κυκλικού βωμού

⁹ Έγκριση Μελέτης ανάδειξης του Ιερού του Αμυκλαίου Απόλλωνος, Τ.Κ. Αμυκλών, Δ.Ε. Σπάρτιατών, Δήμου Σπάρτης, Π.Ε. Λακωνίας, Περιφέρειας Πελοποννήσου. ΥΠΠΟΑ/ΓΔΑΜΤΕ/ΔΑΑΜ/ΤΜΚΕΜ/51810/6168/461/95 (21.3.2014). Μετά την ομόφωνη γνωμοδότηση του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου, όπως διατυπώθηκε στην υπ' αριθμ. 39/17-12-2013 συνεδρία του.

¹⁰ Έγκριση Μελέτης απόσπασης χαρακτηριστικών αρχιτεκτονικών μελών Ιερού Αμυκλαίου Απόλλωνα από τα εκκλησιάδια του Προφήτη Ηλία και των Αγ. Θεοδώρων στο Σκλαβοχώρι Σπάρτης. ΥΠΠΟΤ/ΔΑΒΜΜ/47447/1245π.ε. (4.5.2012)

¹¹ Μπιλής 2019, 99-100 και Παράρτημα ΙΙ. Κατάλογος μνημείων, 344.

με ανατοποθέτηση των πεσμένων λίθων του αναλημματικού τοίχου. Ο τοίχος αυτός ασφαρίζει το νότιο πρανές του λόφου έναντι της διαβρωτικής δράσης των ομβρίων υδάτων. Ταυτόχρονα, ορίζει τον χώρο και μαρτυρά το ιστορικό βάθος της χρήσης του ιερού. Οι λίθοι επανήλθαν εκεί όπου ανήκαν και έτσι διαφυλάχθηκε η υλική ακεραιότητα του μνημείου. Επίσης, με την ίδια αντίληψη προστασίας αποφασίστηκε και εκτελέσθηκε (από το προσωπικό της ανασκαφής) η ανατοποθέτηση λίθων του περιβόλου σε δύο θέσεις νότια και βόρεια (εικ. 6–7). Μετά την εκπόνηση ειδικών μελέτων που εγκρίθηκαν πάλι από τις αρμόδιες υπηρεσίες του ΥΠΠΟΑ, ξεκίνησε η πρώτη φάση της αναστήλωσης του θρόνου, του κυκλικού βωμού και του περιβόλου. Είχαν προηγηθεί δοκιμές τοποθετήσεως και διάταξης μικρών συνόλων στην αποθήκη της Αρχαιολογικής Εφορείας.

Πρώτα αναστηλώθηκε τμήμα του κυκλικού βωμού με χρήση αρχαίων και νέων λίθων (εικ. 8). Η αρχική θέση του μνημείου διαπιστώθηκε μετά από προσεκτική ερμηνεία του σχεδίου του Τσουντα και παρατηρήσεις επί του ανεσκαμμένου εδάφους. Αν και η εγκυρότητα του σχεδίου του Τσουντα είχε αμφισβητηθεί από τον Fiechter¹², το μικρό αυτό σχέδιο αξιολογήθηκε εκ νέου από τους γράφοντες. Διαπιστώθηκε με αντιπαραβολή των νέων αποτυπώσεων ότι, παρά το μικρό του μέγεθος, το σχέδιο Τσουντα είναι αρκετά σωστό, τόσο ως προς τις γωνίες των σχημάτων όσο και ως προς τα μήκη των σχεδιασμένων τοίχων¹³. Μετά από αυτή την παρατήρηση, το σχέδιο του Τσουντα ανάγεται σε πολύτιμο ιστορικό ντο-

κουμέντο της εικόνας χαμένων σήμερα ερειπίων του ιερού. Η παρατήρηση αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία, εάν αναλογιστούμε ότι τα ερείπια που αποκαλύφθηκαν από τον Τσουντα λεηλατήθηκαν σε μεγάλο βαθμό μετά το πέρας της ανασκαφής, αποστερώντας από το χώρο σπουδαίες υλικές μαρτυρίες διάφορων εποχών. Η τοποθέτηση του βωμού έγινε σύμφωνα με το σχέδιο Τσουντα και με ενδείξεις που εντοπίστηκαν στην ανασκαφή (χάραγμα κυκλικού σχήματος στο βράχο, λίθος υποθεμελίωσης με καμπύλο πρόσωπο, σε τυχαία θέση).

Για την αναστήλωση κατασκευάστηκε πλάκα κυκλικού σχήματος η οποία αντιστοιχεί με ακρίβεια στην έκταση της θεμελίωσης του συγκεκριμένου μνημείου. Η κατασκευή αυτή υπηρετεί αφενός την ασφαλή τοποθέτηση των λίθων του βωμού και αφετέρου την αντίληψη της μορφής και του μεγέθους του κτίσματος. Ακόμα, θα είναι η απαραίτητη υποδομή μιας εκτενέστερης αναστήλωσης με νέους και αρχαίους λίθους. Σε αυτή είναι ήδη τοποθετημένοι οι λίθοι του πόρινου θεμελίου μαζί με νέους¹⁴ και επ' αυτών οι λίθοι των αρχαίων μαρμάρινων βαθμίδων και άλλοι από παρόμοιας απόχρωσης και κρυστάλλωσης μάρμαρο του Πάρνωνα. Επίσης, τοποθετήθηκαν, με κάποιες σχετικές συμβάσεις, αρχαίοι λίθοι βαθμίδων σε ομόλογες θέσεις. Οι νέοι λίθοι μορφώθηκαν σε εργαστήριο της Αττικής σε μηχανή CNC (computer numerical control), δηλαδή τρισδιάστατης κοπής καθοδηγούμενης από υπολογιστή, σύμφωνα με ψηφιακά κατασκευαστικά σχέδια μεγάλης ακριβείας. Στη συνέχεια, διάφορες λεπτομέρειες των

¹² Fiechter 1918, 131.

¹³ Τσουντας 1892, 1.

¹⁴ Από λατομεία πορολίθου της Βουλγαρίας.

6

7

λίθων όπως, για παράδειγμα, τα άπεργα των επιφανειών ώσεως, εκτελέστηκαν δια χειρός ειδικευμένου γλύπτη.

Αμέσως μετά έγινε η συντήρηση και η συμπλήρωση του επί μήκους μόλις 5 μ. σωζόμενου τμήματος του πόρινου θεμελίου και της μαρμάρινης κρηπίδας του θρόνου (εικ. 9). Από την παρατήρηση των φωτογραφιών των γερμανικών ανασκαφών στις αρχές του 20ού αι. φάνηκε ότι μια ολόκληρη μαρμάρινη στρώση και ένας λίθος του αναβαθμού (α.μ. 43) είχαν απομακρυνθεί από τη θέση τους. Οι λίθοι αυτοί εντοπίστηκαν τεμαχισμένοι και εντοιχισμένοι στην εκκλησία της Αγίας Κυριακής και μετά τις κατάλληλες εργασίες αποτοίχισης αναστηλώθηκαν.

Σκοπός της επέμβασης ήταν η επαναφορά των λίθων στις αρχικές τους θέσεις, εκεί που σώζονταν έως τη δεκαετία του 1910. Η αποκατάσταση της κρηπίδας ολοκληρώθηκε με προσθήκη και άλλων λίθων της, που βρέθηκαν κατά τη νέα έρευνα. Η χρήση νέου υλικού, τελείως απαραίτητου, περιορίστηκε στο ελάχιστο. Πράγματι, δέκα αρχαίοι διάσπαρτοι λίθοι τοποθετήθηκαν πάνω στο ερείπιο. Συμπληρώσεις με τεχνητό λίθο έγιναν στη στάθμη της θεμελίωσης εκεί που υπήρχε μαλακός ασβεστόλιθος. Αναστηλώθηκε και ένας λίθος του δαπέδου του περού που μετά από συνδυαστικές

παρατηρήσεις αποδείχθηκε ότι συναρμολογώταν με λίθους της στρώσης του στυλοβάτη. Το στοιχείο αυτό, αν και μικρό, είναι πολύ σπουδαίο: Οδηγεί το βλέμμα και το νου, δείχνοντας πού έβαιναν όλα —κίονες παραστάδες, τοίχοι, θυρώματα— και από πού άρχιζε η προς τα άνω ανάπτυξη των χώρων, — ανοικτών, κλειστών και ημιυπαίθριων. Αλλά με αυτή την αντιληπτική διαδικασία, τη βασισμένη στο φυσικό στοιχείο και τη μαρτυρία που αυτό συμπυκνώνει, η γνώση γίνεται βίωμα. Βίωμα που διανοητικά αναβιώνει κεντρικά στοιχεία της χαμένης εικόνας.

Βλέποντας το αναστηλωμένο μέρος του αρχαίου δαπέδου, ή και μόνο που το σκεφτόμαστε, ή μιλάμε γι' αυτό, θυ-

6. Αμύκλες. Ιερό Απόλλωνα. Ανάταξη λίθου του περιβόλου. Απόψη πριν την εργασία

7. Αμύκλες. Ιερό Απόλλωνα. Ανάταξη λίθου του περιβόλου. Απόψη μετά την εργασία

8. Αμύκλες. Ιερό Απόλλωνα. Άποψη του αποκατεστημένου κυκλικού βωμού

8

μόμαστε τον Άγγελο που όταν το πρωτοαντίκρισε πάτησε επάνω του με χαρά μικρού παιδιού. Πιστεύοντας στην αξία της βιωματικής ανάκτησης της χαμένης εικόνας, καθώς αυτή, παρά τη δεδομένη αλλοίωση του τόπου, άρχιζε να διαφαίνεται, αμέσως μας προέτρεψε αυτό το νοητό επίπεδο να αποκτήσει μεγαλύτερη οντότητα στο κέντρο του αρχαιολογικού χώρου. Για το θέμα αυτό και την επέκταση της αναστήλωσης του θρόνου, του παρουσιάσαμε αδρό προσχέδιο το οποίο με

μεγάλη χαρά μας ζήτησε να πραγματοποιήσουμε, μόλις το έργο θα είχε τους κατάλληλους πόρους (εικ. 12). Δυστυχώς, για λίγο μόνο χρόνο, ο Άγγελος δεν πρόλαβε να θαυμάσει το αγαπημένο του θέμα, την αποκατάσταση του αναλημματικού τοίχου και περιβόλου (εικ. 10–11)¹⁵, μια πολύπλοκη αποκατάσταση με προκατασκευασμένα μέλη από τεχνητό λίθο, το καθένα βάρους 2 τόνων¹⁶.

Ο αναλημματικός περιβάλλον τοίχος είναι κατασκευασμένος με λίθους τοπι-

9. Αμύκλες. Ιερό Απόλλωνα. Αποψη του αποκατεστημένου θρόνου

9

¹⁵ Έγκριση μελέτης μερικής αποκατάστασης του νοτίου τμήματος του περιβόλου του Ιερού Αμυκλαίου Απόλλωνος, στις Αμύκλες Δήμου Σπάρτης, Π.Ε. Λακωνίας ΥΠΠΟΑ/ΓΔΑΜΤΕ/ΔΑΑΜ/ΓΜΑΜ/24297/2337/102/55 (19.7.2018)

¹⁶ Ευχαριστίες οφείλουμε στους συνεργάτες μας, τον πολιτικό μηχανικό Κ. Παπαντωνόπουλο, τις συντηρήτριες Ι. Δογάνη και Α. Γαλανού, την εταιρεία Venus Marble, τον Ε. Μαζιτζόγλου και τους λιθοξόους της εταιρείας, το λιθοξόο Δ. Λάμπρου, καθώς και στις αρμόδιες υπηρεσίες του ΥΠΠΟΑ, δηλαδή την τοπική Εφορεία Αρχαιοτήτων με τη συνεργασία που είχαμε τόσο με τις κ. Α. Μπακούρου, Α. Βασιλογάμβρου, Α. Παπαδημητρίου όσο και με την νυν διευθύντρια Ε. Πάντου και ιδιαίτερα με τη Διεύθυνση Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων, ειδικά το Δ.

κού κροκαλοπαγούς πετρώματος και το αρχικό του ύψος υπολογίζεται ότι πλησίαζε τα 7 μ. Η όψη του αποτελείται από πλήρως διαμορφωμένους ορθοκανονικούς λίθους. Ειδικά στη νότια πλευρά, η οποία είναι και η πιο επίσημη, τα μεγέθη των λίθων της όψης είναι ιδιαίτερα μεγάλα και εκφράζουν μια εμφανική μνημειακότητα.

Ο σκοπός του έργου ήταν σύνθετος: α) ενίσχυση και στερέωση του πρηνούς· β) συμπλήρωση της εικόνας και βελτίωση της αναγνωσιμότητας. Τα μεγάλα μεγέθη και η σύσταση της δομής των αρχαίων λίθων του περιβόλου ήταν δύο ιδιαίτερα απαιτητικά δεδομένα για την αναστήλωση. Στον σχεδιασμό του έργου οι διαστάσεις των νέων λίθων ακολούθησαν ακριβώς τις διαστάσεις των αρχαίων λίθων. Κατά τη διάρκεια της προκαταρκτικής μελέτης στάθηκε αδύνατο να εντοπιστεί λατομείο κροκαλοπαγούς πετρώματος από το οποίο θα ήταν δυνατή η λατόμευση των απαραίτητων για το έργο λίθων όγκων. Έτσι αποφασίστηκε η χρήση τεχνητών λίθων με οπλισμένο κονιόδεμα. Η σύσταση του κονιάματος έγινε μετά από πετρογραφική ανάλυση των αρχαίων λίθων. Παράλληλα, εκπονήθηκε στατική μελέτη, βάσει της οποίας κατασκευάστηκαν οι απαραίτητοι οπλισμοί κάθε νέου τεχνητού λίθου. Απορρίφθηκε η ιδέα της επιτόπιας χύτευσης των λίθων και με εισήγηση των αρχιτεκτόνων του έργου προτάθηκε η προκατασκευή των λίθων σε εργαστήριο και κατόπιν η μεταφορά τους στο μνημείο για καλύτερο δυνατό έλεγχο του παραγόμενου αποτελέσματος. Η απόφαση αυτή ήταν καίριας σημασίας για

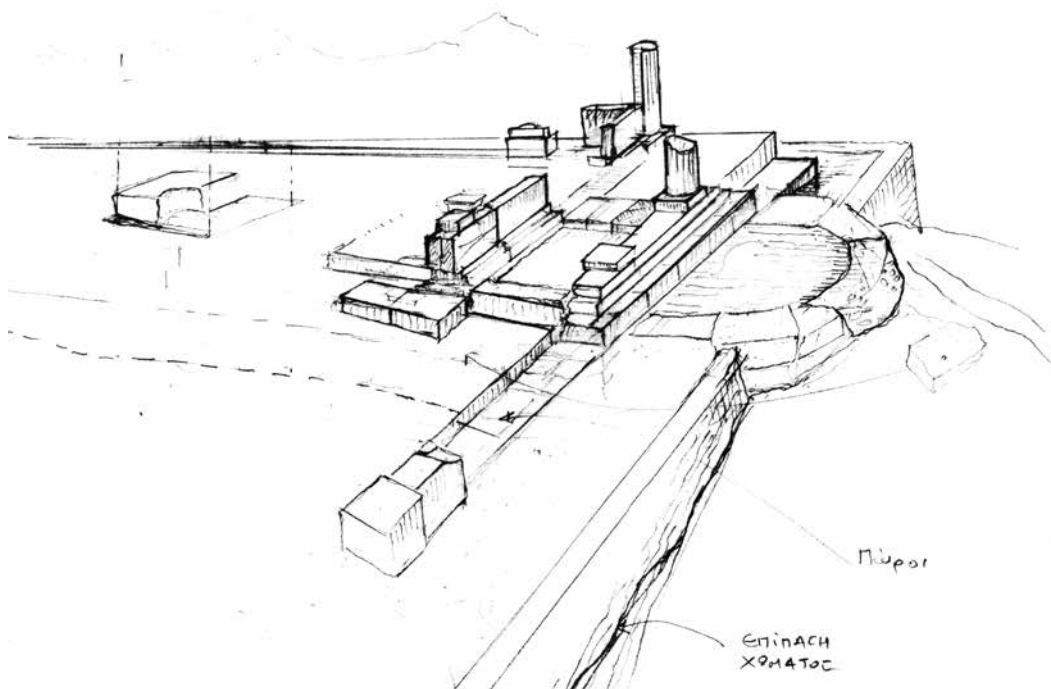
τη διαδικασία του έργου και συνεπώς με την έννοια της δομικής αυτοτέλειας των νέων τεχνητών λίθων.

Για τον όσο το δυνατό πιο πλήρη έλεγχο των εγκεκριμένων μελετών και του κόστους της διαδικασίας, εφαρμόστηκε ένα πιλοτικό πρόγραμμα παραγωγής ενός μόνο τεχνητού λίθου. Ο λίθος αυτός, ολοκληρωμένος, μεταφέρθηκε στο χώρο και τοποθετήθηκε στο μνημείο για να κριθεί ο εναρμονισμός του με το ερείπιο. Με τον τρόπο αυτό, εντοπίστη-

10. Αμύκλες. Ιερό Απόλλωνα. Άποψη του αποκατεστημένου περιβόλου

11. Αμύκλες. Ιερό Απόλλωνα. Άποψη του αποκατεστημένου περιβόλου

Σβολόπουλο και την Ε. Τουμπακάρη. Εδώ θα θέλαμε να τονίσουμε τη συμβολή του Μουσείου Μπενάκη, του Σ. Βλίζου, διευθυντή του προγράμματος, και του καθ. Μ. Κορρέ που πάντα είναι πρόθυμος να μοιραστεί με μας τις γνώσεις του.

12. Αμύκλες. Ιερό Απόλλωνα. Σκίτσο συνέχειας του έργου αποκατάστασης θρόνου (Σκίτσο: Θ. Μπιλής)

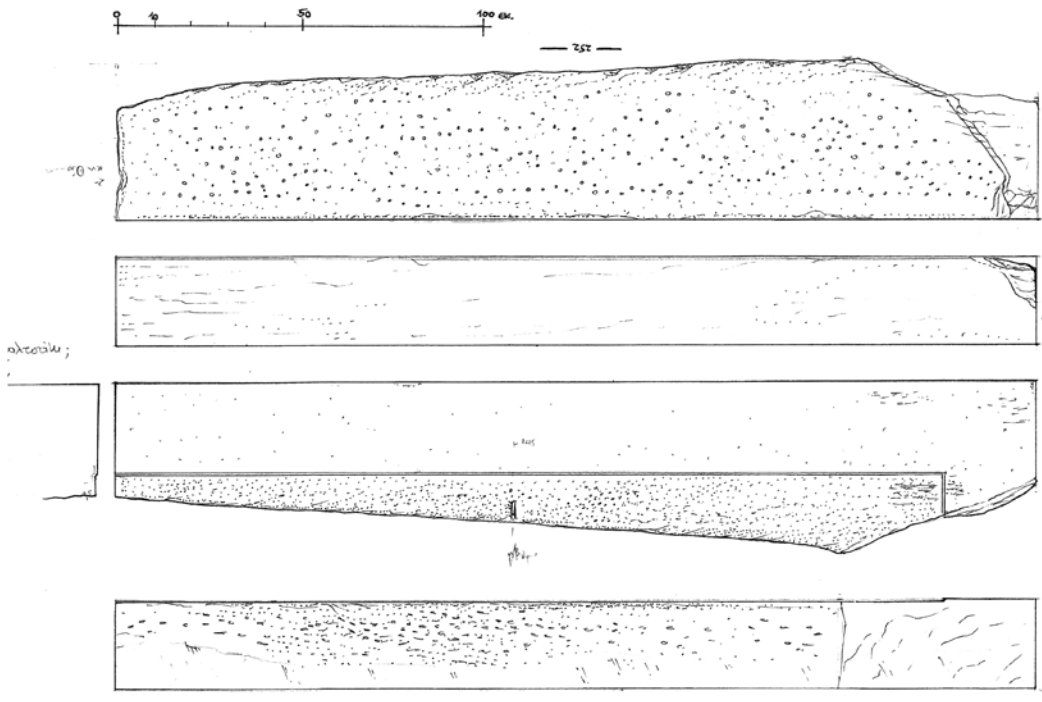
καν όλα τα προβλήματα της διαδικασίας παραγωγής σε πραγματικές συνθήκες. Έτσι, οργανώθηκε εργοτάξιο χύτευσης κοντά στον τόπο παραγωγής των αδρανών, ενώ στη συνέχεια οι τεχνητοί λίθοι μεταφέρθηκαν σε εργαστήριο για τις απαραίτητες τελειοποιήσεις (λαξεύσεις, γυαλίσματα) των ορατών επιφανειών. Οι καινούργιοι λίθοι μεταφέρθηκαν στον αρχαιολογικό χώρο και μέσα σε δύο ημέρες τοποθετήθηκαν όλοι στις θέσεις τους, λίγες μόνο μέρες μετά το θάνατο του Άγγελου Δεληβορριά.

Ο κυκλικός βωμός, ο θρόνος και ο περίβολος αποκαταστάθηκαν έστω και τμηματικά με αποτέλεσμα να γίνεται ολοένα και πιο καθαρός πλέον ένας χωρικός συσχετισμός μεταξύ των μνημειακών ενοτήτων του ιερού. Στο μέλλον πρέπει να ολοκληρωθεί το πρόγραμμα πάλι με δράσεις σχετικές με τα μνημεία και τη διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου τους. Πρέπει να οργανωθούν έργα σχετικά με την οριστική εδαφική

διαμόρφωση του θρόνου και την έκθεση των μαρμάρων του, το δίκτυο των μονοπατιών, την αισθητική αποκατάσταση της εκκλησίας της Αγίας Κυριακής, τη διαμόρφωση του δυτικού τμήματος του περιβόλου και τις υποδομές του αρχαιολογικού χώρου. Μέχρι σήμερα το έργο απορρόφησε χορηγικά κονδύλια και δεν επιβάρυνε τον κρατικό προϋπολογισμό ούτε με ένα ευρώ. Το βάρος όλων των απαραίτητων διαδικασιών, που κρύβονται πίσω από τις φωτογραφίες των ολοκληρωμένων έργων, μέχρι σήμερα, το ανέλαβαν οι συμμετέχοντες του προγράμματος. Αποτελεί, δηλαδή, μια προσφορά τόσο στο Υπουργείο Πολιτισμού όσο και στην ελληνική κοινωνία.

ΕΝΑ ΑΓΝΩΣΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΤΟΥ ΘΡΟΝΟΥ ΤΟΥ ΑΜΥΚΚΛΑΙΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΑ

Είναι γνωστό ότι στα έργα ακμής της αρχαίας ελληνικής λίθινης αρχιτεκτονικής διακρίνεται μια αρμονική σχέση μεταξύ των μεμονωμένων στοιχείων και της

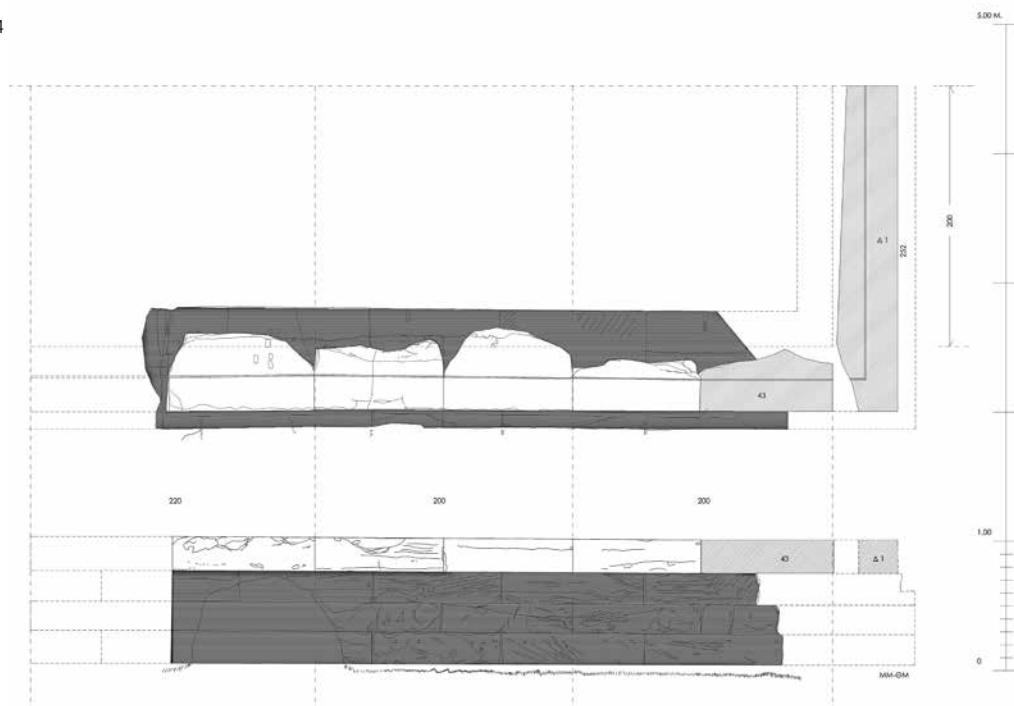
συνολικής σύνθεσης, καθώς τα επίσημα αρχιτεκτονήματα εκείνης της περιόδου διέπονται από μια εσωτερική τάξη μεγθών η οποία υπακούει στη γενικότερη σύλληψη. Έτσι, μεμονωμένα αρχιτεκτονικά μέλη μέσω της κατάλληλης ανάλυσης του σχεδιασμού τους μπορούν να φανερώσουν στοιχεία του ευρύτερου συνόλου της σύνθεσης που, εν τω μεταξύ, μπορεί να έχουν εκλείψει εντελώς στο πέρασμα των καιρών. Μια τέτοια περίπτωση, όπως θα δούμε, παρουσιάζεται στο θρόνο του Αμυκλαίου Απόλλωνα.

Ο λίθος (Δ.1), λευκό μάρμαρο με κυανές φλεβώσεις, μήκους 2,52 μ. ύψους 0,255 μ. και πλάτους κυμαινόμενου από 0,30 έως 0,50 μ., βρίσκεται σε καλή κατάσταση διατήρησης πάνω στο έδαφος, αρκετά χιλιόμετρα μακριά (νότια) από το ιερό του Αμυκλαίου Απόλλωνα (εικ. 13). Έχει διαμορφωμένη την πρόσθια και την αριστερή πλάγια όψη με λεία επίπεδη λάξευση. Η δεξιά πλευρά είναι διαμορφωμένη με αναθύρωση και

άπεργο ως τυπική επιφάνεια ώσεως. Στο πίσω μέρος δεν παρατηρούνται ιδιαίτερες κατεργασίες και ο λίθος διατηρεί την φυσική επιφάνεια του πετρώματος. Ο λίθος αναγνωρίζεται ως γωνιαίο μέλος μιας βαθμίδας, με λεία τη βατή επιφάνεια και ελαφρώς βαθύτερα κατεργασμένη (με λεπτό βελόνι) την επιφάνεια έδρασης μιας υπερκείμενης βαθμίδας.

Οι ομοιότητες με τις βαθμίδες του Αμυκλαίου που σώζονται επί τόπου στο ερείπιο της κρηπίδας δεν αφήνουν καμία αμφιβολία για την αρχική προέλευση του λίθου. Πράγματι το ύψος του λίθου είναι ίσο με το ύψος των βαθμίδων του Αμυκλαίου. Επίσης, το υλικό είναι όμοιο, λευκό μάρμαρο με κυανές φλεβώσεις. Σε αυτά τα χαρακτηριστικά θα πρέπει να προστεθούν διάφορες τεχνικές λεπομέρειες στις επιφάνειες ώσεως όπως η διαμόρφωση των ταινιών αναθυρώσεων με λείστριον ή λεία ξοϊδα και των απέργων επιφανειών με βελόνι, όπως σε λίθους που διατηρούνται επί τόπου. Επί-

13. Αμύκλες. Ιερό Απόλλωνα. Διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη. Σχέδιο τεκμηρίωσης μέλους Δ1 (Σχέδιο: Μ. Μαγνήσαλη – Θ. Μπιλής)

14. Αμύκλες. Ιερό Απόλλωνα. Σχέδιο γραφικής αποκατάστασης στρώσης βαθμίδων θρόνου (Σχέδιο: Μ. Μαγνήσαλη – Θ. Μπιλής)

σης, το λοξότμητο όριο της βαθύτερα κατεργασμένης επιφάνειας υποδοχής της υπερκείμενης στρώσης αποτελεί για τους λίθους της κρηπίδας του θρόνου ένα μοναδικό στοιχείο ταυτότητας.

Το μήκος του, 2,52 μ., συγκρινόμενο με τα μήκη των υπόλοιπων αγελαίων λίθων της στρώσεως των βαθμίδων που κυμαίνονται από 0,99 μ. έως 1,13 μ. διαφέρει σε μεγάλο βαθμό. Εντούτοις, η διαφορά αυτή ερμηνεύεται απολύτως όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Σήμερα, στη στρώση των βαθμίδων βρίσκονται 4 λίθοι που σώθηκαν επί τόπου και ένας ακόμα (α.μ. 43) ο οποίος αναστηλώθηκε πρόσφατα στην αρχική του θέση (εικ. 14). Καταρχάς είναι σαφές ότι στην κρηπίδα και κατ' επέκταση στο κτήριο ισχύει η καθ' ύψος σύμπτωση των αρμών στρώση παρά στρώση. Τα μήκη των λίθων των βαθμίδων παρουσιάζουν μικροδιαφορές της τάξεως του 3%. Τέτοιες διαφορές, που δεν θα ήταν ανεκτές π.χ. για τα επιστύλια, είναι συ-

νηθισμένο φαινόμενο σε άλλα μέρη ενός κτηρίου, όπως π.χ. η κρηπίδα (τυπικό παράδειγμα ο Παρθενώνας), για τα οποία, ενώ έχει κατακτηθεί η υψηλότερη γεωμετρική ακρίβεια εκτέλεσης, συνήθως (για λόγους οικονομίας, μεταξύ άλλων) δεν ισχύει η άκαμπτη και εξαντλητική προσήλωση στην τυποποίηση (που σχεδόν θα επικρατήσει αργότερα, κατά την ελληνοιστική εποχή).

Από τους 5 λίθους, οι 4 συνιστούν μια ομάδα με μήκη της τάξεως του ενός μέτρου, ενώ το μήκος του ακραίου δυτικού είναι 1,10 μ. Οι λίθοι με τα κάπως άνισα μήκη ενός περίπου μέτρου αλληλοσυμπληρώνονται, ώστε ανά δύο να παράγουν ίσα διαστήματα ~200 εκ. (στον Παρθενώνα ανά τρεις άνισοι λίθοι παράγουν τα ίσα διαστήματα των μεταξονίων). Ως εκ τούτου, το διάστημα των 200 εκ. μπορεί να θεωρηθεί ως το αποτυπωμένο στη δομή μεταξόνιο των κιόνων.

Εάν δεχθούμε ότι ο ακραίος δυτικός λίθος βρισκόταν σε επαφή με έναν ακό-

μα όμοιου μήκους (1.10μ), τότε θα προέκυπτε μια απόσταση μεταξύ των ακραίων αρμών 2,20 μ. Επομένως έχουμε μια διαδοχή μεγεθών για μεταξόνια από δυτικά προς τα ανατολικά 2,20, 2,00 και 2,00 μ. Η βράχυνση αυτή θα μπορούσε να συνδέεται με το γνωστό φαινόμενο της διπλής συνίζησης¹⁷. Άρα, το γωνιακό μεταξόνιο και ένα παρά τη γωνία είναι της τάξεως των 2,00 μ. και το τυπικό 2,20 μ.¹⁸ Στην επιβεβαίωση του συλλογισμού εμπίπτει η υπό εξέταση γωνιακή βαθμίδα (Δ.1). Πράγματι το μήκος του 2,52 μ. με την σχετική αφαίρεση του μήκους της

βαθμίδας και του ημίσεως της διαμέτρου του κίονα δίνει ένα μεταξόνιο ακριβώς 2,00 μ. Το μέγεθος αυτό ισούται ακριβώς τρεις φορές προς το πλάτος της πλάκας δαπέδου που αναστηλώθηκε σε ομόλογη θέση πρόσφατα στο ερείπιο του θρόνου.

Το κέρδος είναι πολλαπλό. Ένα άγνωστο έως σήμερα στοιχείο του θρόνου φωτίστηκε από τη μελέτη των διάσπαρτων λίθων και τεκμηριώθηκε με υπαρκτά στοιχεία η ΝΑ γωνία του θρόνου. Επίσης, ανοίχτηκε μια νέα προοπτική για την οριστική διαμόρφωση του πλατώματος του αρχαιολογικού χώρου.

¹⁷ Πρώτη φορά εισάγεται στην έρευνα της γραφικής αποκατάστασης του μνημείου αυτή η επίλυση που είναι συνεπής με τα τεκμήρια που προκύπτουν από την τεκμηρίωση της κρηπίδας και των διάσπαρτων λίθων. Για παλαιότερες προσεγγίσεις, βλ. Fiechter 1918, 193–194 και Buschor – von Massow 1927, 83.

¹⁸ Διάσταση που ισούται με 7 ½ ιωνικά πόδια (220,5 εκ.) Στο Σαγγρί της Νάξου τα μεταξόνια των κίωνων του ναού (ιωνικός, περ. 525 π.Χ.) ήταν 197,8 εκ., δηλαδή 6¾ ιωνικά πόδια. Gruben et al. 2020, 169.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bilis – Magnisali 2015:

Th. Bilis – M. Magnisali, Issues Concerning the Architectural Reconstruction of the Monuments of the Sanctuary of Apollo Amyklaios, στο: Amykles Research Project: Works 2005 -2010, MusBenaki 11–12, 2011–2012, 125–135

Buschor – von Massow 1927:

E. Buschor – W. von Massow, Vom Amyklaion, AM 52, 1927, 1–85

Delivorrias 2007:

A. Delivorrias, The Throne of Apollo at the Amyklaion: Old Proposals, New Perspectives, στο: W. G. Cavanagh – C. Gallou – M. Georgiadis (επιμ.), Sparta and Laconia: From Prehistory to Pre modern. Proceedings of the Conference held in Sparta, organised by the British School at Athens, the University of Nottingham, the 5th Ephoreia of Prehistoric and Classical Antiquities and the 5th Ephoreia of Byzantine Antiquities 17–20 March 2005, Sparta, BSA Studies 16 (London 2009) 133–135

Fiechter 1918:

E. Fiechter, Amyklae. Der Thron des Apollon, JdI 33, 1918, 107–245

Μπιλής –Μαγνήσαλη 2010:

Θ. Μπιλής – Μ. Μαγνήσαλη, Πρόταση απόσπασης αρχιτεκτονικών μελών του ιερού του Αμυκλαίου Απόλλωνα από εκκλησίδα στις Αμύκλες Λακωνίας: ζητήματα θεωρίας και εφαρμογής, MusBenaki 9, 2009, 9–20

Μπιλής 2019:

Θ. Μπιλής, Αρχαίοι Αναλημματικοί τοίχοι. Συμβολή στη μελέτη της Αρχαίας Οικοδομικής, αδ. διδακτορική διατριβή ΕΜΠ (Αθήνα 2019)

Τσουντας 1892:

X. Τσουντας, Εκ του Αμυκλαίου, ΑΕ 1892, 1–18

Gruben et al. 2020:

G. Gruben – M. Korres – K. Müller – A. Ohnesorg, Die Architektur des Tempels, στο: V. Lambroudakakis – A. Ohnesorg (επιμ.), Das Heiligtum von Gyroulas bei Sangri auf Naxos (Athen 2020), 161–243.

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΟΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΜΩΥΣΗΣ ΚΑΠΟΝ
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΡΑΧΗΛ ΜΙΣΔΡΑΧΗ-ΚΑΠΟΝ
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ: ΝΙΚΟΣ ΧΑΡΟΚΟΠΟΣ
ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΚΟΝΩΝ: ΜΙΧΑΛΗΣ ΤΖΑΝΝΕΤΑΚΗΣ
DTP: ΕΛΕΝΗ ΒΑΛΜΑ, ΜΙΝΑ ΜΑΝΤΑ, ΕΥΓΕΝΙΑ ΣΤΑΣΙΝΑΚΗ